

BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜMEYLE İLİŞKİSİ VE ETKİN KULLANIMI

EFFECTIVE USE OF HUMAN CAPITAL AND ITS IMPACT ON ECONOMIC GROWTH

Mehmet KARAGÜL*

ÖZET

Son yıllarda klasik üretim faktörlerine ilave olarak beşeri sermayenin öneminin artması ekonomik büyüme ve gelişme politikalarının yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Çünkü safi fiziki sermaye ile iktisadi gelişmeleri açıklayabilmek mümkün değildir. Dolayısıyla ekonomik gelişme sürecinde, fiziki sermaye ile birlikte beşeri sermayenin geliştirilmesi ve verimli kullanılması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Üretim faktörleri, ekonomik büyüme, beşeri sermaye, fiziki sermaye.

ABSTRACT

In recent years, in addition to classical factors of production, increasing importance of human capital has caused reconsideration of growth and development policies. Because it is not possible to explain economic well-being by physical capital itself. The necessary measures must be taken in order to develop not only physical capital but also human capital and use it efficiently.

Keywords: Factors of production, economic growth, human capital, physical capital.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Klasik iktisadi teoride yer alan temel üretim faktörleri; emek, -kas gücü- sermaye, -fiziki sermaye- doğal kaynaklar ve müteşebbis şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu üretim elemanları ile bu günün iktisadi olaylarını açıklayabilmek mümkün değildir. Çünkü ilgili faktörlerin doğuşu klasik iktisadi düşüncenin ilk yıllarına dayanmaktadır. Dolayısıyla yaklaşık 200 yıl önceki sosyal ve ekonomik şartlara göre tanımlanan iktisadi üretim faktörleriyle 21. yy.'ın ekonomik olaylarını açıklamak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Örneğin 1929-1960 yılları için ABD ekonomisi üzerinde yapılan bir çalışmada, yıllık ortalama büyümenin %2.93 olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yıllık büyüme oranının sadece % 0.92'lik bir kısmı klasik anlamdaki emek ve sermaye ile açıklanabilirken, geri kalan % 2'lik fark beşeri sermayenin varlığına bağlanmıştır (Denison, 1962; 72). Bu nedenle, söz konusu üretim faktörlerinin, çağdaş ekonomik ve sosyal koşullara göre yeniden tanımlanması zorunludur. Bu doğrultuda son yıllarda *ekonomik büyümenin dışsalları* kapsamında bir dizi sosyal ve beşeri unsur ekonomik büyüme bağlamında ele alınmaktadır. İlgili çalışmalarda, son yıllara kadar üzerinde yeterince durulmayan *beşeri sermaye* faktörü oldukça önemli bir yer işgal etmektedir.

Bu çalışmada, iktisadi gelişmede önemli bir rolü olan beşeri sermayenin geliştirilmesi ve etkin kullanılabilmesi için alınması gereken önlemler üzerinde durulacaktır. Ancak bunlardan önce, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, beşeri sermaye kavramının tanımı, diğer sermayelerle karşılaştırılması ve ekonomik büyümeyle olan ilişkisi de irdelenecektir.

BEŞERİ SERMAYE VE ÖZELLİKLERİ

Ekonomik faaliyetlerin en temel unsuru olan üretimin gerçekleştirilmesi, üretim faktörü olarak adlandırılan bir dizi ekonomik değerin belirli koşul ve oranlarda bir araya getirilmesine bağlıdır. Söz konusu üretim faktörleri, niteliği ve niceliği zaman içinde değişen şartlara bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda 1980'lere kadar iktisat literatüründeki güçlü konumunu sürdürebilen *neoklasik iktisat teorisi* ağırlıklı olarak büyümenin nicelik yönüne ağırlık vermiştir (Kipritçioğlu, 1998; 210). Dolayısıyla, 18. ve 19 yy'da üzerinde yeterince durulmayan *beşeri sermaye* faktörü 20. yy'ın sonlarında, gelişmiş ülkelerde bir çok ekonomik çalışmaya konu olmuş ve değişik boyutlarıyla ekonomik gelişmeyle olan ilişkisi analiz edilmiştir. Adı geçen çalışmalarda, beşeri sermaye olarak kabul edilen insani kalitenin, ülke gelişmesindeki payının oldukça yüksek olduğu gerçeğiyle karşılaşmıştır.

Beşeri Sermayenin Tanımlanması

Klasik iktisadi düşüncenin ürünü olan mevcut üretim faktörleri, yaşanan ekonomik ve sosyal hayattaki değişikliklere bağlı olarak yeni tanımlamalara ihtiyaç duymuştur. Çünkü, parayı ekonomik faaliyetler üzerinde bir tül olarak gören *klasik iktisat teorisi* için sermaye kavramı üretimde kullanılan makine, teçhizat ve diğer ekipmanlardan ibaretti. Ancak söz konusu yıllarda yapılan üretim faaliyetlerinde yoğun bilgi birikimine ihtiyaç duyulmaması ve insanı sermaye olarak ele almanın, insanı aşağılayıcı bir tavır olacağı düşüncesi, insani değerlerin sermaye olarak değerlendirilmesini engellemiştir (OECD, 1998; 9). Bu bağlamda Alfred Marshall, beşeri sermayenin piyasasının olmaması yüzünden (Schultz, 1971; 27) ve J. Mill de refahın insanlar için olduğu, kendilerinin refah kaynağı olarak görülemeyeceği nedeniyle beşeri sermayeye karşı çıkmışlardır (Bowmen, 1968; 103). Ancak gelinen noktada, üretime katılan kişinin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan *bilgi, beceri, tecrübe* ve *dinamizm* gibi pozitif değerler, *beşeri sermaye* olarak kabul edilmektedir (Tansel; Güngör, 1997; 532). Çünkü, söz konusu değerler, üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha verimli değerlendirilmesine imkan vermekte; ayrıca yeni teknolojilerin icadı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına da yol açmaktadır. Bu nedenle ekonomik faaliyetlerdeki rasyonellik artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı kalkınabilmektedir.

Beşeri sermayeyi sadece eğitimle özdeşleştirmek mümkün değildir. Çünkü konu insanın niteliğini vurguladığı için, eğitimin yanında sağlık, dinamik nüfus miktarı ve beyin göçü gibi diğer faktörleri de beşeri sermaye birikimine etki eden unsurlar arasında değerlendirmek gerekmektedir.

Fiziki ve Beşeri Sermayenin Karşılaştırılması

Üretim faktörleri içinde önemli bir konuma sahip olan sermaye faktörü, son yıllara kadar hep fiziki sermayeyi nitelemekteydi. Ancak kişisel ve toplumsal özelliklerin üretime olan etkilerinin giderek önem kazanması, söz konusu pozitif değerlerin de sermaye olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Ancak söz konusu gelişmeler, sermaye kavramının yeniden tanımlanması ve yenileriyle birlikte klasik sermayenin karşılaştırılması gereğini ortaya koymuştur.

Klasik iktisat öğretisinde sermaye, üretime katılan makine ve teçhizat gibi fiziksel değerleri nitelemekteydi. Ancak, beşeri sermaye ile birlikte *sosyal sermayenin* (fertler ve kurumlar arasındaki her türlü güvene dayalı iletişimin pozitif ekonomik etkileri) de iktisat literatüründe yerini almasıyla sermaye kavramının yeniden tanımlanması gerekmiştir. Artık gelinen noktada sermaye, üretime pozitif katkısı olan her türlü maddi ve maddi olmayan iktisadi değerler olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, fiziki sermayede

olduğu gibi beşeri sermaye de varlığı nispetinde ekonomik büyüme katkı sağlamaktadır.

Klasik sermayenin oluşturulması ve üretime koşulması ciddi manada maliyet ve uğraşı gerektirmektedir. Aynı özelliği beşeri sermayede de görmek mümkündür. Ancak beşeri sermayeye yapılan bir yatırım (eğitim-sağlık) sadece üretimle bağlantılı olmayıp aynı zamanda ferdin yaşam kalitesini arttıran, sosyal ilişkileri geliştiren bir etkiye de sahiptir. Bu manada eğitilmiş bir ferdin hayatı algılaması ve onu yaşama şekli eğitimsiz insanlara göre daha farklıdır. Benzer şekilde ferdin sağlık durumu üretime etkisinden ziyade, özel hayatını ilgilendiren bir faktördür.

Beşeri sermayenin fiziki sermayeden tamamen farklı olduğu bir başka yönü ise durağan olmamasıdır. Çünkü beşeri sermaye devamlı değişken bir yapıya sahiptir. Bu manada, ülke insanların niteliğinde ve niceliğindeki sürekli değişimlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Beşeri sermayenin dinamik oluşu nedeniyle stoklanması mümkün değildir. Bu nedenle beşeri sermayenin kullanılmadığı her zaman dilimi onun kaybı anlamına gelmektedir.

Beşeri sermaye ile fiziki sermayenin ayrıldığı diğer bir önemli yönü ise nötr olmamasıdır. Fiziki sermaye kullanılıp kullanılmama ve nerede ne zaman kullanılacağı konusunda tamamen yansız, diğer bir ifade ile pasif bir konumdadır. Ancak beşeri sermaye için aynı şeyi söylemek olası değildir. Çünkü beşeri sermaye nerede, ne zaman ve hangi şartlarda çalışacağına kendisi karar vermek durumdadır. Öte yandan, beşeri sermayenin devamlılığını sürdürebilmek için tüketici olarak asgari ihtiyaçları da bulunmaktadır. Bundan dolayı eğer beşeri sermaye, üretime koşulmaması ve bunun karşılığı olarak, müteşebbis ise kârını, işçi ise ücretini alamaması halinde, bir dizi insani ve sosyal problemlere neden olabilmektedir (Karagül, 2002: 30).

Görüldüğü şekliyle beşeri sermaye üretime katkısı ve maliyeti itibarıyla fiziki sermaye ile benzeşmekte ise de, birçok yönden ondan ayrılmaktadır. Özellikle istihdam sorunu bunların en önemlisidir.

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Uzun vadeli büyüme programları ve iktisadi gelişmenin dışsalları konularıyla birlikte önemi artan beşeri sermaye olgusu, dikkatlerin eğitim ve sağlık üzerine çekilmesine neden olmuştur (Lucas, 1988).

Dolayısıyla bu doğrultuda yapılan çok sayıdaki ampirik çalışmalarda eğitimin büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu ispatlanmıştır.

Eğitim ve sağlığa yapılan yatırımın ekonomik gelişme bağlamında vazgeçilmez bir şart olduğu Sab ve Smith'in yaptığı geniş kapsamlı çalışmada ortaya konmuştur. Ayrıca söz konusu çalışmada gelişmekte olan ülkelerin bir

çoğunun eğitilebilir genç nüfusa sahip olduğu, dolayısıyla bu nüfusun eğitilmesi halinde söz konusu ülkelerin gelişmiş ülkeleri kolaylıkla yakalayabilecekleri de vurgulanmaktadır (Sab; Smith, 2001; 19).

Mushkin yaptığı ampirik çalışmada, ekonomik gelişme sürecinde eğitim ve sağlığa eş zamanlı yapılan yatırımların olumlu etkilerini saptamıştır. Bu çerçevede sağlıklı ve eğitilmiş fertlerin, toplumda tüketici ve üretici olarak daha etkin davrandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, sağlıklı fertlerin daha iyi eğitilebilir olması gerçeği diğer bir husustur. Bir başka önemli nokta ise, sağlıklı insanların eğitilmesi halinde eğitim yatırımından daha uzun süreli yararlanma imkanı doğmasıdır (Mushkin, 1962; 156). Dolayısıyla, bu bağlamda eğitim ve sağlığın birbirini tamamladığını açıkça söyleyebiliriz.

Schultz, analizinde eğitilmiş kadınlar ile eğitilmiş erkekler üzerinde durmuş ve çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle eğitilmiş bayanların sosyal hayata erkeklere oranla daha büyük katkı sağladıkları ortaya çıkmıştır. Çünkü eğitilmiş bayanlarla, toplumdaki çocuk ölümleri ve doğurganlık azalmakta, buna ilave olarak yeni yetişen çocuklar eğitilmiş anneler sebebiyle hayata daha bilgili başlayabilmektedirler (Sab; Smith, 2001; 6).

Schultz'un analizinden farklı bir şekilde, Barro, eğitilmiş kadınların eğitimsizlere kıyasla ekonomik verimliliğe herhangi bir katkısının olmadığı sonucuna varmıştır. Yalnız Barro'nun çıkarımları sosyal alanda değil, tamamen ekonomik faaliyetler üzerinde yapılmıştır. Eğitilmiş kadınların ekonomik faaliyetlere herhangi bir katkı sağlamaması yönündeki tespitlerin kaynağında, muhtemelen iş hayatındaki erkeklerin kadınlara oranla daha baskın olmaları gibi dışsal faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

O'Neill'in okullaşma kayıtlarını kullanarak yaptığı eğitim-büyüme ilişkisini inceleyen *ülkeler-arası* çalışması ise, az gelişmiş ülkelerin, sayısal manada okullaşma ve eğitim alanında, diğer gelişmiş devletlerle olan açığı son zamanlarda giderek kapattığını tespit etmiştir. Ancak söz konusu ülkelerin hala eğitimden elde ettikleri getiri açısından gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğu gerçeği de vurgulanmıştır (O'Neill, 1995: 1298-1301). Bu konudaki yetersizliğin bize göre iki nedeni bulunmaktadır: Bunlardan biri, söz konusu az gelişmiş ülkelerdeki eğitimin kalite itibarıyla gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olması, diğeri ise az gelişmiş ülkelerde beşeri sermayeyi tamamlayacak diğer üretim faktörlerinin yeterince bulunmamasıdır. Bu bağlamda yine Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülkelere önemli miktarlarda beyin göçü yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler yetiştirdikleri beşeri sermayeyi de yeterince kullanamamaktadırlar. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler eğitime yaptıkları yatırımın karşılığını yeterince alamamaktadırlar.

Eğitimin üretkenliğe ve büyümeye olan etkileri, Jong ve Soete tarafından 21 OECD ülkesi üzerinde yapılan çalışmalarda ayrıca test

edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, ilave bir yıllık eğitimin uzun vadede üretimdeki verimliliği % 6 oranında arttırdığı ve fiziki sermaye birikimine önemli katkı sağladığı tespit edilmiştir. İlgili çalışmada, söz konusu yüzdeler artış oranının her yıl için yaklaşık % 15'inin beşeri sermayenin fiziki sermayeyi çekmesine bağlı olarak, artan fiziki sermayeden kaynaklandığı tespit edilmiştir (Bassanini ve Scarpetta, 2001; 24).

Maris 37 orta gelirli ve 29 düşük gelirli ülke verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmada, ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasındaki pozitif ilişkinin yanında, beşeri sermaye ile desteklenmeyen maddi sermaye yatırımlarından yeterli verim alınamayacağı gerçeğini de bulmuştur (Maris, 1982).

1990'lı yıllarda beşeri sermaye ve ekonomik büyüme alanında en kapsamlı çalışmayı Robert J. Barro yapmıştır. İlgili çalışmada Barro ilave bir yıllık eğitim düzeyinin iktisadi büyümeyi % 0.44 oranında arttırdığını tespit etmiştir (Barro, 1998; 5-6).

BEŞERİ SERMAYENİN ETKİN KULLANIMI

Beşeri sermayenin üretime pozitif katkısının ispatlanması, gelişme sorunu olan ülkeler açısından ilgili alanda yatırım yapılmasını ve belki de daha önemlisi, var olan beşeri sermaye birikiminin verimli bir şekilde kullanılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, beşeri sermayenin üretkenliğini arttırıcı faktörleri fiziki olanlar ve olmayanlar şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür. Fiziki olanlar, çalışma ortamının imkanları, ücret düzeyi ve beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılık özelliği şeklinde; maddi olmayanları ise çalışanın işine olan bağlılığını etkileyen, sosyal sermaye ile diğer ahlaki ve sosyal değerler şeklinde sıralamak mümkündür.

Beşeri Sermaye ile Sosyal Sermayenin Tamamlayıcılığı

İnsanlar arasındaki güvene dayalı iletişimin ekonomik getirilerini analiz eden *sosyal sermaye* kişinin sosyal, eğitim, sağlık, aile, çalışma hayatı ve kamu idaresindeki faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir (OECD, 2001; 61). Bu nedenle *sosyal sermaye*, beşeri sermaye verimliliğine de önemli ölçüde katkı yapan unsurlar arasında yer almaktadır. Beşeri sermayenin rasyonel biçimde kullanılabilmesi, büyük ölçüde sosyal sermayenin varlığına bağlı olduğu için, son yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde, sosyal sermayeye verilen önem artmıştır. Bu bakımdan sosyal sermaye ile beşeri sermayenin birbirini tamamlayan iki ayrı ekonomik değer olarak ele alınması gerekmektedir (Glaeser; Laibson; Sacerdote, 2000: 27).

Bir ülkede insanlar ve kurumlar arası güvene dayalı ilişkiler ne denli yoğun ise ilgili toplumda aynı ölçüde sosyal sermayenin varlığından söz

edilebilir. Bu yapıdaki bir toplumu oluşturan fertler, kendileriyle ve toplumuyla barışık bir yapı içindedirler. Dolayısıyla kendine ve çevresine güvenen, ayrıca kendisi ve toplumu ile barışık olan kişilerin, iş hayatında çok daha başarılı oldukları gözlemlenmektedir.

Çevresiyle yeterli ölçüde iletişim kurabildiği için kendisine güvenen ve içinde bulunduğu toplumla barışık olan bir kişinin kendisine olan güvenin artması, doğal olarak verimliliğine yansımaktadır. Öte yandan, beşeri sermayenin nasıl ve ne ölçüde kullanılacağı tamamen onun sahibi olan kişinin iradesine bağlı olduğundan, ilgili kişinin içinde bulunduğu toplumla barışık olması çok daha özverili çalışmasına neden olmaktadır (Temple, 2000: 28-30). Bu bağlamda fertler de olduğu gibi toplumlarda da üretkenliğin temel şartı, sağlıklı bir yapıya sahip olmaktır. Sağlıklı toplumdaki başarı sadece ekonomik alanda değil, bütün diğer bilimsel ve sosyal faaliyetlerde de görülmektedir (Woolcock, 2000: 25).

Beşeri ve Fiziki Sermayenin Tamamlayıcılığı

Beşeri sermayenin daha etkin çalışarak üretime daha fazla katkı sağlayabilmesinde, fiziki sermaye ile beşeri sermaye arasındaki optimal dengenin kurulması önemli bir şarttır. Herhangi bir üretim için mutlak surette fiziki ve beşeri sermayenin belli oranlarda bir araya gelmesi gerekir. Sadece fiziki sermayeyi kullanarak ya da yalnız beşeri sermayeyi kullanmak suretiyle üretim yapılması mümkün değildir. Bu nedenle beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılığın iki farklı boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, her ikisinin miktar olarak birbirini dengeleyebilmesi, diğeri ise fiziki sermaye ile beşeri sermayenin nitelik olarak uyuşmasıdır.

Üretilen malın niteliğine ya da seçilen üretim tekniğine göre beşeri sermaye ile fiziki sermayenin değişik oranlarda bir araya getirilmesi mümkündür. Örneğin otomobil üretiminde fiziki ve beşeri sermayenin optimal bileşimi eğer 5/1 ise aynı oran tekstil üretiminde 5/4 gibi daha küçük bir rakama karşılık gelebilmektedir. Burada önemli olan, kullanılan iki farklı sermayenin birbirini ne ölçüde tamamlayabildiğidir. Bunun ölçüsü ise, belli miktar para ödenerek elde edilen marjinal fiziki sermaye ile marjinal beşeri sermayenin üretime katkılarının eşitlenmesidir. Diğer bir ifade ile, *aynı miktar para ile temin edilen fiziki ve beşeri sermayelerden aynı miktarlarda ürün elde edilebiliyor ise söz konusu denge kurulmuş demektir.*

Eğer herhangi bir işletme yüksek derecede beşeri sermayeye sahip elemanları istihdam etmiş, ancak bu kişilerin beşeri sermayelerini etkin olarak kullanabileceği teknik donanımı yeterince kuramamış ise, söz konusu beşeri sermaye kafi derecede kullanım alanı bulamayacağı için büyük ölçüde zayıf olacaktır. Çünkü çalışan kişilerin sahip oldukları beşeri sermayeyi kullanabilecekleri bir ortam bulamamaları, beşeri sermaye israfına neden

olmaktadır. İlgili dengesizliği ters yönde de ele almak mümkündür. Bu takdirde fiziki sermayenin israf edilmesi konu olacaktır.

Bir firmada ya da ülkede fiziki sermaye ile beşeri sermayenin tamamlayıcılığının ikinci önemli şartı ise, her iki sermayenin nitelik olarak bir- biriyle uyuşmasıdır. Bu noktada sahip olunan beşeri sermaye ile fiziki sermayenin aynı türden olması aranan koşuldur.

Örneğin milli gelirinin önemli bir bölümü tarım gelirlerinden oluşan bir ülkede ziraat mühendisi ve veteriner hekim yetiştirilmesi gerekli bir faaliyet iken, ilgili ülkede eğitim programlarının ülke ihtiyacıyla uyuşmayan alanlara yönelmesi, oldukça önemli bir sorun teşkil edecektir. Böyle bir ülkede eğitim faaliyetlerinin tarım yerine madencilik gibi ülke ekonomisinde önemi olmayan bir alana kayması, fiziki ve beşeri sermaye arasında nitelik farklılığına dayalı dengesizliğe yol açacaktır. Bunun için ülkenin üretim imkanları hangi alanda yoğunlaşıyor ise beşeri sermaye yatırımların da aynı doğrultuda gerçekleştirilmesi zorunludur.

Fiziki ve beşeri sermayenin dengesi konusunda, uygulamada görülen bir başka denge unsuru ise, ülkelerin sosyal ve siyasal politikalarındaki önceliklerdir. Bu doğrultuda, her iki sermayenin verimliliği kadar bu sermayeler için uygulanan ücret politikalarının esnekliği büyük önem arz etmektedir. Teoride her ne kadar denge için söz konusu iki sermayenin marjinal maliyeti ile marjinal verimliliğinin eşitlenmesi gerektiği üzerinde durulsa da birçok ülke, sosyal ve siyasal politikalarındaki önceliklere göre bu dengeyi daha farklı oluşturabilmektedirler. Örneğin Almanya fiziki sermaye birikiminde daha fazla yoğunlaştığı için beşeri sermayesi kıt olan az eğitilmiş işçileri düşük ücretle çalıştırabilmektedir. Hatta bu emeği de Türkiye gibi az gelişmiş ülkelere temin etmektedir. ABD ise Almanya'ya kıyasla fiziki sermayede nispeten daha fakir olduğu için beşeri sermayesi yoğun olan çalışanlara çok daha yüksek ücret ödemek suretiyle ekonomisini etkinliğini sürdürmektedir (Beaudry; Green, 2000: 26).

Ücret Düzeyi ve Beşeri Sermaye

Beşeri sermayenin daha etkin bir şekilde üretime katkıda bulunabilmesi için onun sahibinin, yani onun üzerinde tek kullanım hakkı olan kişinin birçok yönden memnun edilmesi zorunludur. Şüphesiz çalışan kişiyi memnun etmenin en önemli unsurlarından biri, ona hakkettiği ücreti ödemektir. Özellikle eğitilmiş emeğin, diğer bir ifade ile beşeri sermayenin, verimli çalışabilmesinde ücret oldukça önemli bir paya sahiptir. Çünkü bir kişinin sahibi olduğu beşeri sermayenin ne kadarını üretime aktaracağı, sadece kendi iradesinde olan bir husustur. Dolayısıyla söz konusu kişinin çalıştığı işyerinde hak ettiği ücreti aldığına inanması gerekmektedir. Aksi takdirde sahibi olduğu beşeri sermayeyi tasarruf etmek suretiyle işletmeyi önemli ölçüde üretim kaybına uğratabilir.

Özellikle son yıllarda yapılan üretimin büyük bir çoğunluğu yoğun beşeri sermaye gerektirmektedir. Dolayısıyla üretime kas gücü yerine beşeri sermaye ile katılan fertlerin, çalışmaları esnasında sahibi oldukları beşeri sermayenin ne kadarını kullandıklarını fiziki gözlemlerle tespit etmek mümkün değildir. Buna göre ilgili kişinin verimliliğine göre değişen bir ücret ödenmelidir. Verimliliğe göre ücretlerin belirlendiği bir sistemde, daha fazla ücret talep eden işgücü, söz konusu talebi için hem kendisinin yeteneklerini geliştirmek, hem de daha özverili çalışmak suretiyle işletmeye olan katkısını arttırmaya mecbur olduğunu bilecek ve bu doğrultuda verimliliğini arttırmaya çalışacaktır. Çünkü işgücünün üretkenliğini arttıran en önemli husus, onun sahip olduğu beşeri sermayenin miktarıdır. Dolayısıyla çalışanlar daha fazla ücret alabilmek için sahip oldukları beşeri sermaye miktarını geliştirmek zorundadırlar (Başoğlu; Ölmezoğulları; Parasız, 1999: 52).

Beşeri sermayenin hak ettiği ücreti alamaması, sadece çalışan fertlerin verimsizliğine değil, aynı zamanda, ilgili ülkeden beşeri sermaye kaçışına da neden olmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde uygulanan yanlış ücret politikaları sebebiyle zor şartlarda oluşturdukları kıt beşeri sermayelerinin önemli bir kısmı daha yüksek ücret nedeniyle gelişmiş ülkelere kaçırmaktadır (Haque ve Khan, 1997: 21).

Moral Değerler ve Motivasyon

Beşeri sermayeden daha verimli bir şekilde faydalanabilmek için onun sahibi olan kişinin işi konusunda motive edilmesi gerekir. Çünkü iş, insanlar için her ne kadar geçim kaynağı gibi algılsa da önemli ölçüde onların toplum içindeki konumlarını belirleyen, bu vaziyetlerine göre toplumda değer almasına imkan veren bir faktördür. Birçok mesleğin toplum içindeki saygınlığı ve önemi o mesleği icra edenlere maddi gelirin ötesinde ayrı bir psikolojik tatmin sağlamaktadır. Bu psikolojik katkı kişilerin kendilerine olan güvenini arttırmakta, dolayısıyla işine daha fazla bağlanmasına neden olmaktadır.

Ayrıca esleğinin toplum açısından önemi o kişiye anlatılarak uğraştığı işin mahiyet ve önemini kavraması sağlanmalıdır. Dolayısıyla toplumuyla barışık ve işinin önemini kavramış bir insan mesleğini icra ederken, sadece ondan sağladığı maddi geliri düşünmeyecek, ilave olarak topluma verdiği hizmetle kendisinin ait olduğu topluma katkı sağlayabilen önemli bir kişi olduğu gerçeğini görecek ve bu da onu daha fazla mutlu edecektir. Böylece yüksek düzeydeki tatmin, kişilerin verimliliğine pozitif manada yansiyacaktır.

Adaletli Yönetim, Yolsuzluk ve Beşeri Sermaye

Kişinin sahibi olduğu beşeri sermaye geliştikçe, iş hayatındaki önemi de artmaktadır. Önemli karar verme konumunda bulunan kişilerin yetkilerini kullanırken çalıştıkları kurum ve toplum menfaatleri yerine kendi kişisel çıkarlarına öncelik tanımaları önemli bir yolsuzluk ve adaletsizlik olarak

karşımıza çıkmakta, bu da beşeri sermayenin yanlış kullanılmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ülkenin öbür kaynakları gibi beşeri sermayesinin de zayi olmaması için bilhassa yönetici konumundaki fertlerin yolsuzluğa yönelmeleri önlenmelidir. Bunun için insanları yolsuzluğa iten aşağıdaki hususlara azami dikkat edilmesi gerekmektedir.

Bir toplumda fertleri yolsuzluğa iten sebepler ekonomik olduğu kadar sosyal bir içeriğe de sahiptir. Bunlardan sosyal içerikli olanlar, toplumdaki değer yargılarında görülen erozyon, kişilerin toplumdaki yerini ahlaki erdemlerden ziyade maddi güçlerin tayin etmesi, çalışanların fikri ya da ekonomik anlamda içinde buldukları toplumla çatışır durumda olmaları, yolsuzluğa karşı uygulanan cezaların caydırıcı olmamaları şeklinde özetlenebilir. İktisadi kaynaklı olanları ise, gelir dağılımındaki bozukluklar, kamudaki ücretlerin düşüklüğü ve adaletsizliği ile iktisadi düzenlemelerdeki bazı aksaklıklar olarak sıralamak mümkündür (Demirhan; Karagül, 2001: 140).

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, beşeri sermayenin verimliliğini yolsuzlukları ortadan kaldırarak arttırabilmek sanıldığından çok daha zordur. Bunun için uzun vadede ve yeni baştan toplumu dizayn etmek gerekmektedir. Bu ise, eğitim, kültür, ekonomi, siyaset ve adalet sisteminin aksaklıklarının tespiti ve giderilmesine bağlıdır.

SONUÇ

Ekonomik büyüme ve gelişme sürecinde rol alan klasik üretim faktörlerinin çağdaş iktisadi olayları açıklamakta yeterli olamaması, haklı olarak yeni arayışlara neden olmuştur. Bu bağlamda son yıllara kadar değişik nedenlerle hak ettiği değeri göremeyen beşeri sermayenin önemli bir yeri bulunmaktadır. Üretime yaptığı ilave katkı nedeniyle, bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm beşeri sermaye olarak kabul edilmektedir. Söz konusu sermayenin geliştirilmesinin ve etkin bir şekilde kullanılabilmesinin özellikle ekonomik gelişme süreçlerini tamamlayamamış az gelişmiş ülkeler açısından son derece önemli olduğu görülmektedir.

Beşeri sermayenin geliştirilmesi ve rasyonel olarak kullanılabilmesinin kendine özgü bir takım şartları bulunmaktadır. Beşeri sermayenin arttırılması için eğitilmiş ve sağlıklı bir topluma ihtiyaç vardır. Ancak söz konusu sermayenin verimli olarak değerlendirilebilmesi için ise, öncelikle kişinin maddi imkanlar ve sosyal ilişkiler alanında memnun edilmesi vazgeçilmez bir koşuldur. Öte yandan, var olan beşeri sermayenin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için fiziki sermaye ile olan tamamlayıcılık ilişkisinin iyi kurulması gerekmektedir. Aksi takdirde ülke sahip olduğu beşeri sermayeyi yeterince değerlendirememiş olur. Bu da beşeri sermayenin daha verimli ve daha tatminkar çalışabildiği başka ülkelere kaymasına yol açabilmektedir.

Toplumların ekonomik gelişme süreçlerinde başarılı olabilmeleri, fiziki imkanlar kadar beşeri ve sosyal imkanların geliştirilmesine bağlıdır. Çünkü ekonomik gelişme, bir toplumun topyekün bütün imkan ve değerlerinin belirli bir düzende kullanılmasıyla ulaşılabilecek bir seviyedir. Diğer bir ifade ile, insana ve sosyal değerlere yatırım yapmayan ülkelerin iktisadi alanda başarıyı yakalaması mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- BARRO, R. J. (1998) Human Capital and Growth in Cross-Country Regression, Harvard University, (Yayımlanmamış Eser).
- BASSANINI, A. ve SCARPETTA, S. (2001) Does Human Capital Matter For Growth in OECD Countries? Evidence From Pooled Mean-Group Estimates, *Economic Department Working Papers*, No: 01/282.
- BAŞ, K. (2001) Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı, Eğitim ve Nüfus Artışı İlişkileri: Türkiye Örneği, *H.Ü. İk.İd.Bil.Fak. Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1.
- BAŞOĞLU, U., ÖLMEZOĞULLARI, N., PARASIZ, İ. (1999) *Gelir Bölüşümü Teori ve Politika*, Ekin Kitapevi, Bursa.
- BEAUDRY, P. ve GREEN, D. (2000) Changing Structure of Wages in the US and Germany: What Explains the Difference, *NBER Working Paper*, No: 7697.
- BOWMAN, M. (1968) The Human Investment Revolution in Economic Thought, (Ed.) Mark Blaug, *Economics Education 1*, Penguin Books, London.
- DEMİRHAN, E. ve KARAGÜL, M. (2001) Ekonomik Yolsuzluğun Nedenleri ve Etkileri, *Vergi Dünyası*, Sayı 243, Kasım.
- DENISON, E. (1962) *The Sources of Economic Growth in the U.S.A. and Alternatives Before Us*, Committte for Economic Development, N.Y.
- GLAESER, E., LAIBSON, D. ve SACERDOTE, B. (2000) The Economic Approach To Social Capital, *NBER Working Paper*, No: 7728.
- HAQUE, N. ve KHAN, M. A. (1997) Institutional Development: Skill Transference Through a Reversal of Human Capital Flight or Technical Assistance, *IMF Working Paper*, No: 97/89.
- KARAGÜL, M. (2002) *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları No: 37. Afyon.

- KİPRİTÇİOĞLU, A. (1998) İktisadi Büyümenin yeni Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt: 53; No: 1-4.
- LUCAS, R. E. (1988) On The Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 22/1.
- MUSHKIN, S. (1962) Health as an Investment, *Journal of Political Economy*, V.70, No. 5, Part 2, October.
- OECD (1998) *Human Capital Investment An International Comparison*, Paris.
- OECD (2001) *The Well-Being Of Nations, The Role of Human and Social Capital*.
- O'NEILL, D. (1995) Education and Income Growth: Implication for Cross-Country Inequity, *Journal of Political Economy*, V. 103, Iss. 6, ss. 1298-1301)
- SAB, R., SMITH, S. (2001) Human Capital: International Evidence, *IMF Working Paper*, No. 32.
- SCHULTZ, T. (1971) *Investment in Human Capital*, The Free Press, N.Y.
- TANSEL, A., GÜNGÖR, N. D. (1997) The Educational Attainment of Turkey's Labor Force: A Comparison Across Provinces and Over Time, *METU Studies in Development*, 24, (4).
- TEMPLE, J. (2000) Growth Effect of Education and Social Capital in the OECD Countries, *OECD Economic Department Working Paper*, No: 00/263.
- WOOLCOCK, M. (2000) The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes, (Kanada ve OECD tarafından insan kaynaklarının geliştirilmesi için düzenlenen *Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-being* adlı Uluslararası Sempozyum Bildirisi), Mart 19-21, Quebec.